

Klankschilderen

De klank van een woord kan een associatie oproepen met

een geluid, beweging, geur en textuur. Het Siwoe in

Ghana zit vol met dergelijke ideofonen. **Berthold van Maris**

DE KLANK van een woord heeft meestal niets te maken met de betekenis van dat woord. We zouden een tafel in een denkbeeldige taal ‘stoel’ kunnen noemen, een kat ‘hond’ of de zee ‘meer’. Dat laatste gebeurt trouwens ook in de talen van onze burens, het Duits en het Frans. Natuurlijk heeft iedere taal woorden waarin de klank wél met de betekenis te maken heeft. Boem, plons. Miauwen. Koekoek. Maar dergelijke klank-imiterende woorden (ook wel: onomatopeeën) worden als een randverschijnsel gezien, een uitzondering op de regel dat de klank van een woord *in essentie* willekeurig is.

Maar is dat wel zo? Is dat verschijnsel wel echt zo marginaal en triviaal als vaak beweerd wordt? Er zijn talen die veel meer doen met klankassociaties en klanksymboliek dan het Nederlands of het Engels. De klank kan daar niet alleen verwijzen naar een geluid, maar ook, symbolisch-associatief, naar andere zintuiglijke ervaringen, zoals beweging, smaak, geur, textuur en zelfs kleuren.

Sommige talen hebben duizenden van die woorden. Mark Dingemans, verbonden aan het Max Planck Instituut in Nijmegen, verzamelt dergelijke ‘ideofonen’ – want zo worden deze woorden tegenwoordig genoemd. Hij heeft er ook een mooie website over gemaakt (ideophone.org). Dingemans werkt aan de beschrijving van een taal die in Ghana door 12.000 mensen gesproken wordt: het Siwoe. “Die taal heeft heel veel ideofonen”, zegt hij.

Eerst maar een paar voorbeelden. Hoe kan een klank een beweging ‘weergeven’? “Door analogie. De structuur

van het woord imiteert de structuur van de gebeurtenis. *Tsjokwè-tsjokwè*, bijvoorbeeld, betekent ‘zagen’. Het woord beeldt die zagende beweging uit: de afwisseling van o en è imiteert de heen en weer gaande beweging van de zaag.”

Ander voorbeeld: *njemere-njemere*. Dat is het kronkelen van een slang. Het woord kronkelt zelf als het ware.

En hoe kan een klank een smaak klanksymbolisch weergeven? Daarbij gaat het om relatieve klankassociaties, legt Dingemans uit. Die worden duidelijk als je verschillende woorden met elkaar vergelijkt. Een voorbeeld is het woordenpaar *saahhh* en *soeoeoe*.

Saahhh, met een heel lange a die overgaat in een stemloze h (alsof je met je adem glas wilt laten beslaan), staat voor een heerlijk verkoelend gevoel op de tong. “Het gevoel dat je krijgt als je een pepermintje in je mond hebt.” *Soeoeoe* daarentegen, met een lang aangehouden oe, staat voor: heet in de mond – de smaak van soep met heel veel peper erin. De woorden *saahhh* en *soeoeoe* lijken op elkaar, maar verschillen ook van elkaar, en roepen verschillende associaties op binnen hetzelfde domein: dat van de smaak.

“Er is nog een heel andere ideofon voor heet: *jwajwajwajwajwa* – dat is ook brandend, maar dan prikkelend, dus

als het ware herhaald. Vandaar dat het een lettergreep is die een paar keer herhaald wordt. Reduplicatie heet dat. Hoe vaak zo’n lettergreep herhaald wordt, hangt van het moment af. Je mag zeggen: *jwaja*. Maar ook: *jwajwajwajwajwajwa*.”

Dingemans denkt dat lange klinkers in ideofonen vaak langdurigheid uitdrukken, terwijl reduplicatie staat voor herhaling en dergelijke. Er zijn ook taalkundigen die denken dat de

jwajwajwajwajwajwa

reduplicatie – die in heel veel ideofonen voorkomt, ook in andere talen – vooral bedoeld is om de woorden een speels karakter te geven.

Ideofonen zijn inderdaad speels. Ze wijken af van de rest van de woordenschat, ze springen eruit. De Siwoe-ideofonen doen dat door lange klinkers en verdubbelingen, die in de gewone woorden (werkwoorden, zelfstandig naamwoorden en adjectieven) niet voorkomen. Ook krijgen ze altijd een opvallende, afwijkende intonatie mee en hebben ze een eigen plek in de zin. Ze staan meestal aan het einde: ‘Dat is *saahhh*’, ‘Dat was heerlijk: *saahhh*’.

Ideofonen onttrekken zich zodoende aan de gebruikelijke indeling in woordklassen. Het is een klasse apart. Althans, ongeveer in 90 procent van de gevallen is dat zo, zegt Dingeman-

se. “In ongeveer 10 procent van de gevallen wordt de idefoon als werkwoord of als adjectief gebruikt. Taal is levend en categoriëen zijn tot op zekere hoogte vloeibaar.”

Het Siwoe heeft zelfs ideofonen voor kleuren. Naast gewone adjectieven voor wit en rood, zijn er ook de ideofonen *foetoetoeto* (hagelwit) en *pèèè* (waarin de è nasaal wordt uitgesproken) (vuurrood). Terwijl het adjectief voor rood gebruikt kan worden voor alle gradaties van die kleur, verwijst het idefoon *pèèè* alleen naar prototypisch rood: vuurrood.

Wat hier precies de klanksymboliek is, is niet te bepalen, geeft Dingemans toe. “Maar deze woorden hebben dezelfde formele kenmerken als de ideofonen die duidelijk wél met klankassociaties werken: ze staan achter in de zin, hebben dezelfde afwijkende klankstructuur en dezelfde afwijkende intonatie.”

Ideofonen lijken oppervlakkig gezien een beetje op tussenwerpsels, een categorie woorden die in alle talen voorkomt. Brrr, sst, hm. Hihih, Hahaha, Hohoho. Dingemans: “Tussenwerpsels hebben een andere functie. Met een tussenwerpsel druk ik alleen maar een gevoel van mezelf uit, een reactie. Ideofonen daarentegen creëren een gebeurtenis. Dat is een cruciaal verschil. Met een idefoon probeer ik die ervaring zo direct mogelijk op te roepen.”

Dingemans wil vooral ook weten hoe ideofonen gebruikt worden, in alledaagse gesprekken. “Als ik in Ghana ben, in het dorp waar ik mijn veldwerk doe, loop ik rond met een camera. Ik zoek situaties op waar mensen bezig zijn met iets. Ze zijn aan mijn camera gewend geraakt, ze storen zich er niet aan, ze lopen even gemakkelijk weer weg.”

Hij laat een filmpje zien. Een paar mannen zijn buskruit aan het maken. Een van de mannen, een gepensioneerde onderwijzer, heeft duidelijk de leiding. Hij is in het dorp de bus-

FOTO RIENZILVOLD

MARK DINGEMANS

- Geboren 1983 in Middelburg
- Afrikaanse Taalkunde, Leiden (2006 afgestudeerd)
- Hoopt in 2010 te promoveren, bij het Max Planck Instituut voor Psycholinguïstiek & de Radboud Universiteit Nijmegen, op ideofonen in de West-Afrikaanse taal Siwoe.

was: ‘Die kalebas waarin ik buskruit zat te maken, hebben ze nooit meer teruggevonden. En het hemd dat ik droeg, was *patápatá*. *Patápatá* is een heel plastische, plakkerig klinkende idefoon voor: vastgeplakt, vastgekleefd (aan zijn lijf).

kpakparakpa

Zoals het voorbeeld met *gligligligli* al liet zien, herhaalt de luisteraar die ideofonen soms. Dingemans: “Iemand vertelt bijvoorbeeld dat hij door het bos wandelde en opeens, ‘*pij-aaaa!*’: hij struikelde en viel. *Pijaaaa* drukt uit: struikelen over iets hards en vallen. De luisteraar kan dat echoën, hij zegt dan ook: *pijaaaa!* Daarmee geeft hij aan: ik luister naar je. Dat kun je in het Siwoe, net als in het Nederlands, ook met ‘ja’ of ‘hm hm’ doen, maar dit is intenser en actiever. De luisteraar kan dat nóg intenser en actiever maken, door zelf met een eigen idefoon te komen. Dat gebeurt ook geregeld.”

Zelfs als de inwoners van dit Ghanese dorp elkaar begroeten, gebruiken ze daarbij ideofonen. De vaste ochtendgroet luidt: ‘Lo jo’ – ik groet jou. De ander zegt daarop: ‘A te *kpoooooo?*’ Letterlijk betekent dat: jij geslapen verkwikkend? *Kpoooooo* is een idefoon voor stil, rustgevend, verkwikkend. Vervolgens kan er gevraagd worden: Voel je je gezond? Daar kan de ander op antwoorden: ‘*Kpokporokpo!*’. Zo hard als steen (= kerngezond). De klanksymboliek van dit *kpokporokpo* is alleen te begrijpen als je er een andere idefoon naast legt: *kpakparakpa*: droog en hard als een stok.

Europese talen, zoals de Germaanse

en Romaanse talen, doen niet zo veel met klanksymboliek. Hoewel... Zoef en vroem hebben ook wel iets idefoonachtigs, zeker als je ze in kindertaalconstructies gebruikt: ‘En de auto deed vrrroem!’

In de Germaanse talen gebeuren bij die ‘gewone’ woorden soms dingen die aan klanksymboliek doen denken. Nederlandse woorden die met sn- beginnen, hebben bijvoorbeeld vaak te maken met de mond en de neus: snoet, snuit, snavel, snuffelen, snuiven, snurken... Is dat toeval? Een ander bekend rijtje is: glanzen, glimmen, glinsteren, gloeien... GI-woorden die allemaal te maken hebben met licht en zien.

Wie er naar op zoek gaat, vindt ook in het Nederlands al gauw allerlei woor-

den waarvan de klank met de betekenis te maken ‘lijkt’ te hebben. Het vervelende is: hoe meer je ze zoekt, hoe meer je ze vindt, of denkt te vinden. Is kronkelen niet, net als het Siwoe-woord *njemere-njemere*, een woord dat zelf een beetje kronkelt? En is plakkerig niet, net als *patápatá*, een woord dat plakkerig ‘aanvoelt’? Omdat dit al gauw leidt tot allerlei gespeculeerde wetenschappelijk moeilijk onderbouwd kan worden, hebben taalkundigen in het verleden min of meer met elkaar afgesproken om zich hier niet mee bezig te houden.

“Het uitgangspunt dat de vorm van woorden in principe volkomen willekeurig is, heeft de taalwetenschap natuurlijk heel veel opgeleverd”, zegt Dingemans. “Het is een theoretische, logische verklaring voor het feit dat wij oneindig veel kunnen zeggen met eindige middelen. Met een arbitraire relatie tussen de vorm van het woord en wat het betekent, heb je alle vrijheid. Dat is de theoretische kant. Maar het probleem is dat taal natuurlijk niet een theoretisch construct is, maar iets wat gewoon op een natuurlijke, evolutionaire manier is ontstaan. Daarin kunnen klankassociaties wel degelijk een rol spelen.” ●

gligligligligligli

nen heel geschikt, omdat ze de zintuiglijke kant van de zaak zo specifiek beschrijven.”

Daarnaast worden ideofonen natuurlijk specialist. “Ze zijn hier een hele grote lading aan het maken, op bestelling. Omdat er een chieft begraven gaat worden, wat volgens de lokale gebruiken gepaard dient te gaan met het verschieten van een heleboel buskruit.”

Dus zijn de mannen de hele dag bezig met roeren en ingrediënten toevoegen. Er komen mensen bij staan. Af en toe wordt er wat eten langsgebracht, gefrituurde yam. Een van de mannen wordt weggestuurd om drank te halen en dat levert een korte, felle woordenwisseling op.

Ondertussen wordt er over van alles gepraat. De mannen vragen zich op een gegeven moment bijvoorbeeld af: hoe kun je slecht buskruit van goed buskruit onderscheiden? De buskruit specialist zegt: ‘Als je je hand in

ligligli.’ Dat betekent: hij gaat glinsteren. Een andere man valt hem enthousiast bij door het woord te herhalen: ‘*Gligligligli!*’

Dingemans: “Je ziet dat ze de ideofonen hier gebruiken om hun begrip van wat ze aan het doen zijn op elkaar af te stemmen. Daarvoor zijn ideofono-